

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 30, Sayı: 1, Sayfa: 413-427, OCAK – 2020

Makale Gönderme Tarihi: 06.11.2019 **Kabul Tarihi:** 13.01.2020

PERS İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ

Falling of Persian Empire

Cuma Ali YILMAZ*

İsmail AYARIĞ**

ÖZ

Pers imparatorluğu, uzun yıllar tarih sahnesinde yer alan köklü bir medeniyettir. MÖ 6. yüzyılda temelleri atılan imparatorluğun Asya, Anadolu, Mısır ve Kıbrıs'ı da içine alan geniş bir hâkimiyet sahası bulunmaktaydı. Hâkim olduğu bölgelerde izlediği hoşgörü politikası sayesinde uzun yıllar siyasi varlığını sürdürebilmiştir. Tarihteki bütün imparatorluklar gibi, bu güçlü devlet de, önce zayıflayacak ardından da yıkılacaktır. Çalışmamızın bel kemiğini, söz konusu imparatorluğun yıkılış süreci oluşturacaktır.

Pers İmparatorluğu'nun siyasi evrelerinin kısa bir analiziyle başlayacak olan çalışmamızda, imparatorluğu çöküşe götüren siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler, yerli ve yabancı kaynakların ışığında izah edilecektir. Çalışmanın sonunda, İlkçağ tarihi açısından Pers İmparatorluğu'nun önemi, doğu-batı kültür sentezindeki rolü, İmparatorluğun ardında bıraktığı izler değerlendirilecektir. Ayrıca bu güçlü imparatorluğa son veren Büyük İskender'in, Persleri nasıl yenilgiye uğrattığı, yıkılan imparatorluğun ardından yaşanan gelişmeler de izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Anadolu, Eskiçağ, Yıkılış

ABSTRACT

The Persian Empire is a long-established civilization that has been on the stage of history for many years. The empire, which was founded in the 6th century BC, had a wide area of domination, including Asia, Anatolia, Egypt and Cyprus. Thanks to the leniency policy in the regions it has dominated, it has been able to maintain its political existence for many years. Like all empires in history, this powerful state too, firstly will weaken and later collapse. The backbone of our study will be the process of the collapse of the empire in question.

Our study which will begin with a short analysis of the political process of Persian Empire, will explain the political, economic and social reasons leading to the collapse of the empire in the light of local and foreign resource. Conclusion part of our work, The importance of Persian Empire in ancient history, its role in the synthesis of east-west culture and the traces left behind by the Empire will be evaluated. It will also explain how Alexander the Great, who put an end to this powerful empire, defeated the Persians and the developments that followed the collapsed empire.

Keywords: Persian Empire, Anatolia, Ancient History, Collapse

GİRİŞ

Pers imparatorluğu, günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce İran'ın yüksek yayla kesimlerinin güney batısında Parsa adıyla ve günümüz Fars eyaletine denk gelen coğrafyada kurulmuştur¹. Söz

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,

e-posta: cayilmaz@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1100-7203>

**Yüksek Lisans Mezunu, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,

e-posta: astaldotulkas@hotmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4001-8497>

¹ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 2014, s. 265.

konusu coğrafyanın sınırları, batıda Zağros dağları, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Basra Körfezi ve doğu da İndus'a kadar uzanmaktadır².

Persler kısa sürede, İndus vadisinden kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan güney Mısır'a kadar uzanan bölgeler, Anadolu coğrafyası ve Yakındoğu da dâhil olmak üzere, yaklaşık iki yüzyıl devam edecek geniş bir imparatorluk kurdular. Persler, kozmopolit yapısıyla farklı birçok etnik ve kültürel unsuru bir arada tutarak Antik Çağ'da ilk defa siyasi bir birliktelik gerçekleştirmiştir³.

Tarih kaynaklarında Pers ismi Furslar, Persler veya Parsalar gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Etnik kökenleri Pasargad soyundan gelen Akamenid (Ahameniş) sülalesine dayanmaktadır⁴. Bu soydan geldiklerini, Hemedan pazarından satın alınan altın bir plaka üzerinde eski Persçe ile yazılmış olan ve I. Dareios'un kendisini anlattığı Behistun yazıtında görmekteyiz: "Ben Dareios, büyük kral, kralların kralı, Perslerin kralı, halkların kralı, Viştapa'nın oğlu, Arsames'in torunu, Akamenid (...)"⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Perslerin soyu Akamenid'e dayanmaktadır. İmparatorluğu yaklaşık 200 yıl yönetecek krallar, bu soyun varisleridir. Persler her ne kadar siyasi bir varlık olarak MÖ 559 yılında kurulmuş olsa da, tarihi kaynaklar incelendiğinde Pers tarihi Akamenid'den daha önceki bir dönemde başlamıştır. Fakat kendilerini "Pers" olarak adlandırdıkları ilk belgeler, MÖ 6. yüzyılda Perslerin kurucusu II. Kyros'un (Büyük Kyros) Babil diliyle yazılan bir silindirde, krallığını Fars şehri olan Anşan'da daha önceden kral olan atalarına dayandırarak meşrulaştırdığı görülmektedir⁶.

MÖ 9. ile 7. yüzyıl arasında Asur kaynaklarında, Perslerin yaşadığı coğrafya Fars coğrafyası olarak adlandırılmıştır. Bu bölge ilk zamanlar Elamlılara bağlıydı. Asurluların, Elam krallığına saldırması sonucu, Elam halkı Asurlulara bağlanmak zorunda kaldı. Bu olay neticesinde MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru, Asurluların baskı ve tehditleri sonucu bağımsızlığını kazanmak için mücadele eden Persler, siyasi bir birliktelik oluşturarak tarih sahnesine adımını atmıştır⁷.

1. Pers İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Siyasi Evreleri

Elam krallığının hükmü altında yaşayan Persler, zaman zaman bireysel bir devlet kurma çabasına girişmişlerdir. Fakat bu girişimler uzun süre etkili olmamıştır. Elamlılardan sonra İran bölgesi, Medlerin hükmü altına girmiştir. MÖ 600'lü yıllarda Med kralı Keyakser, Medleri güçlü bir konuma getirdikten sonra Pers kentleri olan Anşan ve Parsumaş'ı da egemenliği altına aldı. Bu bölgeleri idare etmesi için de Persli I. Kyros'un halefi I. Kambyses'i (MÖ 600-559) görevlendirdi. I. Kambyses, kendisine verilen görevi iyi bir şekilde yerine getirdi ve Pers kentlerini belirli bir düzene soktu. Bu dönemlerde Med krallığına geçen Astiyages, kızı Mandane'yi I. Kambyses ile evlendirmiştir. Bu sayede I. Kambyses, sosyal statüsünü daha da yükseltmiştir. Bu evlilikten ise Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan II. Kyros doğdu⁸.

² V. Diakov - S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, (Çev. Özdemir İnce), Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Yordam Yayınevi, 2010, s. 191.

³ Marc Van De Mierop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi MÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, I. Baskı, 2006, s. 325.

⁴ Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Cilt I, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 127.

⁵ Casabonne Olivier; "Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 188.

⁶ Garthwaite Gene R., *İran Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul, 2011., s. 20.

⁷ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330*, (Ed. Ali Berktaş), II. Cilt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, 2010, s. 361.

⁸ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 130.

II. Kyros, MÖ 6. yüzyılın ortalarında İran bölgesinde çeşitli kavimleri bir araya getirip siyasi bir birliktelik oluşturmuştur. Kral ilk iş, ülkenin sınırlarını genişletmek için işgallere başladı⁹. Bölgede kendisine rakip olan Medleri yenmek için, Med kralı Astiyages'e karşı savaş açtı (MÖ 553). Üç yıl devam eden savaş sonucunda Persler savaş meydanından galip ayrıldı. Böylece II. Kyros İran bölgesinin tek gücü olmuştur (MÖ 550)¹⁰.

Bölgede tek güç olan II. Kyros yönünü, sahip olduğu sınırların dışına Anadolu coğrafyasına çevirmiştir. Bu bölgenin hâkimi ise Lidyalılardı¹¹. Pers kralı ordusunu hazırlayarak Lidyalılara saldırdı fakat bu savaşta herhangi bir netice alamadı¹². Bir süre sonra tekrar savaş düzeni alıp Sardes kenti önlerine gelen Pers kralı, on dört günlük muhasaranın ardından şehri ele geçirdi (MÖ 546). Böylece Lidya'yı işgal eden Perslere Anadolu'nun kapıları açılmış oldu¹³. II. Kyros, Anadolu bölgesine girdikten sonra özellikle deniz ekonomisini elinde bulunduran Batı Anadolu kentlerini ele geçirmek için komutanlarını bu bölgeye gönderdi. Bu komutanlardan Medli Harpagos'un gayretiyle dört gibi bir süre zarfında bu Küçük Asya bölgesi Pers topraklarına katıldı¹⁴.

Anadolu'nun batı kıyılarının büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına alan Persler, Doğu ve Asya bölgelerine de seferler düzenleyerek Marjiyana (Horasan), Uvarazimiya (Harezmi), Suğdiyana (Maveraünnehir), Sirderya (Seyhun) boyları, Sibiryaya Bozkırlarından Kabil-İndus ırmakları arasındaki bölgeleri de alarak Hamun gölü çevresine ve Umman Denizi kıyılarına kadar hâkimiyet sağladı (MÖ 546-539)¹⁵.

Anadolu'da gücünü pekiştiren Persler, yönünü Mezopotamya bölgesinde bulunan güçlü Babil krallığına çevirdi. II. Kyros hazırlıklarını tamamladıktan sonra ordusuyla Babil'in önlerine geldi. Babil tahtında oturan Nabunaid o sırada Sippar şehrinde bulunuyordu. Babil'de ise oğlu Baltazar orduyu yönetiyordu. İlk etapta zorlanan Persler, daha sonra bölgedeki halktan aldığı yardımlar neticesinde şehri ele geçirdi. Böylece Babil'de Pers sınırlarına katılmış oldu (MÖ 538)¹⁶.

II. Kyros bu bölgeden sonra Sirderya bölgesinde yaşayan Massagetler üzerine sefere çıktı. Savaş meydanında öldürülünce Persler bu savaştan mağlup ayrıldılar. Böylece II. Kyros'un yerine oğlu II. Kambyzes Pers tahtına geçti (MÖ 530)¹⁷. Persler bu savaşta yine ileriki bir tarihte kendileri ile karşılaşacak olan ve Perslerin yıkılışında etkin sebepler arasında gösterilen Sakalar ile karşı karşıya gelmiştir¹⁸. II. Kambyzes tahta geçtikten sonra ilk olarak, ekonomisi ve coğrafi cazibesi nedeniyle Mısır ülkesine sefer yapma kararı aldı. Savaş için iki tarafta hazırlıklarını tamamladıktan sonra Pelus (Per Amun, Tell-Farama) bölgesinde karşı karşıya geldiler¹⁹. Şiddetli bir şekilde devam eden savaş, Perslerin on günlük kuşatmasının ardından Mısır tahtında bulunan III. Psammetik'in esir alınmasıyla birlikte işgal edildi. Böylece Persler, sınırlarını Mısır'a kadar genişletti (MÖ 525)²⁰.

⁹ Casabonne Olivier, *a.g.m.*, s. 187.

¹⁰ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹ Nicholas Cahill, "Lydia: Altın Mucize" *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, (Ed. Necmi Karul), 2012/01, İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 92.

¹² Herodotos, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, 2010, I, 76.

¹³ Herodotos, I, 83-84; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁴ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Indiana, Eisenbrauns Press, 2002, s. 38.

¹⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 141-142.

¹⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 143-144.

¹⁷ Herodotos, I, 201-214.

¹⁸ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 37.

¹⁹ V. Diakov - S. Kovalev *a.g.e.*, s. 196.

²⁰ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, s. 374.

II. Kambyses Mısır'da bulunduğu sırada ve henüz tahttayken, kardeşi olduğunu iddia eden Gaumata (Bardiya) Pers ülkesinde bağımsızlığını ilan ederek Pers tahtına geçti. II. Kambyses bu olayı duyunca ülkesine dönmek isterken öldü (MÖ 522)²¹. Pers tahtında yaklaşık bir yıl süreyle kalan Gaumata'nın, Pers halkına yapmış olduğu birkaç hizmet dışında herhangi bir başarısı olmamıştı²². Gaumata'yı tahttan indiren ise I. Dareios oldu. Yedi Pers soylusunun bir araya gelerek yaptığı plan sonucu öldürülen Gaumata'nın yerine Pers tahtına I. Dareios geçti (MÖ 522)²³.

I. Dareios tahta geçtiğinde Pers ülkesinin birçok noktasında iç isyanlar ortaya çıkmıştı. Kral olduktan sonra irili ufaklı yaklaşık on yedi savaş yaptı ve bu savaşlardan zaferle ayrılarak ülkesinin iç sükûnetini sağladı²⁴. Daha sonra yüzünü Hindistan'a çevirdi. Buraya yaptığı sefer sonucunda Pencap ve İndus Havzası işgal edilirken²⁵, Hindistan'ın güney bölgesini ele geçiremedi (MÖ 512)²⁶.

I. Dareios, bu seferlerin ardından Yunanistan'ı işgal etmek için hazırlıklara başladı. Fakat bu yol üzerinde bulunan İskitler ile savaşması gerekiyordu. Çünkü Persler, Yunanlılar ile savaşa tutuştuğunda diğer taraftan Karadeniz'in kuzeyinden Sibirya bölgesine kadar yayılmış önemli bir güç olan savaşçı İskitler ile uğraşmak istemiyordu. Lakin asıl sebep sadece bu değildi. Pers kralı, Yunanlıların Karadeniz ticaretine de sekte vurmamak istiyordu. Bu gaye ile Persler, MÖ 513/512 yıllarında İskitler üzerine sefer düzenlemiş ve bunun sonucunda ise Trakya ile Karadeniz'in batı kıyıları Pers hâkimiyetine girmişti. Bu sayede boğazların kontrolü de Perslerin eline geçmişti. Perslerin kuzey saldırıları sonucunda İskitler ile giriştiği seferler, daha sonra meydana gelecek olan İyon isyanlarının da sebebini teşkil ediyordu²⁷. Bu sebepler ve İskitler ile olan mücadeleler aslında Perslerin yıkılış sürecinin de başlangıcında etkili olmuştur diyebiliriz. Zira İyon isyanları bunun bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Persler bu dönemde çok parlak bir dönemden geçmiş olsa da, satrapların kendi çıkarlarını ön planda tutacağı bir dönemin de başlangıcı olarak varsayılabilir.

Perslerin nüfuzu altında bulunan İyon kentleri, kendi içlerinde yaşadıkları siyasal, ekonomik ve ulusal sıkıntılardan dolayı Aristagoras liderliğinde Pers kralına karşı isyan ettiler²⁸. Aristagoras, Milet kentinin tiranıydı fakat bir süre sonra tiranlıktan vazgeçip hak eşitliği ilan ederek isyan başlattı (MÖ 499)²⁹. İsyancılar, Sardes şehrine girip şehri yakıp yıktılar³⁰. Bunu haber alan Persler, Sardes'e kadar geldiler. Kentin halini görünce isyancıların peşine düştüler. Nihayetinde iki ordu Ephesos'ta karşı karşıya geldi. Yapılan meydan savaşını Persler kazandı (MÖ 498)³¹. Daha sonradan çıkarılan birkaç isyan da Persler tarafından bastırılınca İyon kentleri arasındaki bağ koptu³². İsyanın başladığı Milet kentine de sefer düzenleyen I. Dareios, Lade açıklarındaki deniz savaşında Miletlileri yenilgiye uğrattı (MÖ 495/494). Bir yıl daha direnen Milet kenti, isyanın altıncı yılında tamamen kuşatıldı ve

²¹ Herodotos, *III*, 61-66.

²² Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 159.

²³ Herodotos, *III*, 70-79.

²⁴ Şemseddin Günaltay *a.g.e.*, s. 169.

²⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 173-174.

²⁶ Herodotos, *III*, 101.

²⁷ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2018, s. 101-102.

²⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 278.

²⁹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2005, s. 178.

³⁰ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 280.

³¹ Herodotos, *V*, 98-103; Oğuz Tekin, "Satraplar Anadolu'su", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 233.

³² Herodotos, *V*, 126.

Perslere teslim oldu. İsyan eden son birkaç kentte ele geçirilince bu bölgede yeniden düzen sağlandı (MÖ 494)³³. Burada kaynaklar incelendiğinde açıkçası İyon isyanını sadece ekonomik sebeplere dayandırmak mümkün değildir. Yukarıda da görüleceği üzere, Pers satraplarının arasındaki çatışmalar ve çıkar ilişkileri bu isyanı tetikleyen önemli gerekçelerdendir. İşte Perslerin yıkılışında önemli rol oynayacak olan satrapların ilk kıvılcımının burada atıldığı söylemek mümkündür.

I. Dareios, artık Yunanlılara saldırmak için ordusunun hazırlıklarını tamamlamıştı. Diğer taraftan Yunanlılar da, kendisine saldıracak Perslere karşı ordularını hazır tuttular. Böylece iki ordu Marathon ovasında karşı karşıya geldi. Yunanlılar, ordularını Atina yolu üzerinde bulunan Agrielik tepelerinin alt yamacına askerleri mevzilendirdi. Persler ise Yığma Tepe (Soroz) civarında bulunuyordu³⁴. Savaş uzun bir süre devam etti fakat Yunan ordusu savaşın yan tarafında başarı sağlayınca, merkezden de saldırıya geçip Pers ordusunu dağıtmayı başardı³⁵. Savaş meydanından yenik çıkan Pers donanması Atina'da bulunan Faleron'da demirlediği sırada, Yunan askerleri buraya da geldi ve burada yapılan savaşta da Yunanlılar kazanınca geride kalan Pers ordusu Asya'ya geri dönmek zorunda kaldı (MÖ 490)³⁶.

Pers kralı, bu yenilginin ardından daha büyük bir ordu ile Yunanistan'a saldırma planları yapıyordu. Bunun için tüm Pers ülkesine asker toplanması için haber saldı. Bu hazırlıklar tam üç yıl sürdü. Bu sırada kendisi öldükten taht kavgası yaşanmaması için oğlu Kserkses'i varisi olarak gösterdi. Tam bu sıralarda I. Dareios, krallığının otuz altıncı yılında öldü, yerine oğlu Kserkses Pers tahtına geçti (MÖ 486)³⁷.

Kserkses krallığının ilk yıllarında Mısır'da meydana gelen isyanı bastırdıktan sonra daha önceden yenilgi aldıkları Yunanistan'a saldırı yapmak için hazırlıklara başladı. Bu hazırlıklar dört yıl sürdü (MÖ 481)³⁸. Hazırlıklar bitince, Persler hem karadan hem de denizden Yunanistan'a saldırma planı yaptı. Öncelikle denizden saldıran Persler, MÖ 480 yılında Artemision'da Yunanlılara saldırarak muharebeyi başlattı. Meydana gelen deniz savaşında her iki tarafta kayıplar verdi fakat savaşın bir galibi çıkmadı³⁹. Deniz savaşında istediği sonucu alamayan Kserkses, daha önce planladığı gibi karadan saldırdı. Savaş sonunda Pers ordusu, Yunanlıları mağlup ederek savaştan zaferle ayrıldı (MÖ 480)⁴⁰.

Kara savaşından zafer elde eden Pers kralı, Yunanistan'ı tamamen işgal etme düşüncesiyle ilerleyişine devam etti. İki ordu Salamis'te tekrar bir deniz muhaberesinde karşı karşıya geldi. İlk etapta dengede giden savaş daha sonra Yunanlıların arkadan dolaşarak Perslere saldırmasıyla Yunanlıların lehine döndü. Böylece Persler geri çekilmek zorunda kaldı ve savaş Yunanlılar kazandı (MÖ 480)⁴¹.

Kserkses, bu mağlubiyetin ardından Mardonios'u bu bölgede bırakarak Yunanlılar ile savaşmaya devam etmesini istedi. Mardonios komutasındaki Pers ordusu, Yunanlılar ile yapacağı

³³ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 281.

³⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 285.

³⁵ Herodotos, *VI*, 112-113; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 185.

³⁶ Herodotos, *VI*, 115-117; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 286.

³⁷ Herodotos, *VII*, 1-4.

³⁸ Herodotos, *VII*, 20.

³⁹ Herodotos, *VIII*, 11-16.

⁴⁰ Herodotos, *VII*, 210-224; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 196-197; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 294-296.

⁴¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 299; Salamis Deniz savaşına bizzat katılmış olan şair Aiskhylos, "Persler" adlı trajedisinde bu savaşın detaylarını açık bir şekilde anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayşe Sina, "Aiskhylos'un Persler Oyunu Ve Tarih", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 2006, s. 112-118.

savaş için Plate kentine geldi. Yunanlılarda burada mevzilenmişti. On gün boyunca savaşmaksızın bekleyen iki ordu, savaşın on birinci gününde çarpışmaya başladı. Yunanlılar bu savaşta da kesin bir zafer olarak Persleri püskürtmeyi başardı (MÖ 479)⁴². Bu sırada Pers donanması, Samsun dağı eteklerinde bulunan Mikale bölgesine gelerek demirlemişti. Bunu öğrenen Yunanlılar, bu bölgeye orduları sevk etti. Persler bu savaşta da yeterli direnci gösteremeyince Yunanlılar Mikale savaşından da galip ayrıldılar (MÖ 479)⁴³.

Yunanlılar MÖ 478 yılında Atinalıların öncülüğünde toplanıp, tek bir çatı altında birleşerek Persler ile mücadele etmek, ayrıca adalar ve Anadolu kıyılarında bulunan Yunan kentlerinin bağımsızlığını gerçekleştirmek ve Perslerin ülkelerine verdiği zararı geri ödetmek gibi sebeplerden dolayı Attika-Delos Birliği'ni kurdu⁴⁴.

Yunanistan'da devlet yönetimine geçen Kimon, Persler ile mücadele etmek gayesiyle Pers hâkimiyetinde bulunan Anadolu'nun güneybatı kıyılarına gelerek birkaç kenti işgal etti⁴⁵. Bunun üzerine Pers imparatoru büyük bir orduyu Yunanlı komutana karşı savaşması için bölgeye gönderdi. Böylece iki ordu Eurymedon (Köprüçay) nehrinin ağzında karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Pers ordusu, Yunanlılara yenilerek savaş alanından ayrıldı (MÖ 466)⁴⁶. Böylece Persler Güney Anadolu bölgesinden tamamen çekilmek zorunda kalırken, buradaki deniz ticaretinin üstünlüğü de Yunanlılara geçmiş oldu⁴⁷. Üst üste alınan bu yenilgiler neticesinde, Pers ülkesinde iç karışıklıklar ortaya çıktı. Bu durumdan faydalanan bir grup Pers kralını bir suikast sonucu öldürdü. Kserkses öldürülünce onun yerine oğlu I. Artakserkses imparatorluk tahtına oturdu (MÖ 465)⁴⁸. Yeni Pers kralı tahta geçtikten sonra, Persler için stratejik önem arz eden Mısır'da ayaklanma baş gösterdi. Bunun üzerine I. Artakserkses, büyük bir ordu hazırlatarak ordusunu Mısır'a gönderdi. Bu sırada Yunan askerleri de Mısır'daki isyana destek vermek için burada bulunuyordu. Pers ordusu Mısır'a vardıkdan sonra Memphis kentinde isyancılarla çarpıştı. Persler bu savaşta galip ayrılarak altı yıl boyunca süren isyanı da sonlandırdı (MÖ 454). Ayrıca bu tarihlerde burada bulunan Atina donanması da Pers donanması tarafından mağlup edildi⁴⁹.

Persler ile sürekli savaş halinde bulunan Yunanlılar, iki cephede birden savaşıyordu. Bu durum ise onları yıpratmıştı. Yunan iktidarı bu gidişatı durdurmak adına, Kallias isimli diplomatını Pers kralı ile antlaşma yapması için Sus kentine gönderdi⁵⁰. I. Artakserkses ise, Mısır ve Kıbrıs bölgesinde meydana gelen hadiselerin önünü alabilmek adına bu müzakerelere olumlu yaklaştı ve gelen elçiyi kabul etti⁵¹. Yapılan görüşmeler neticesinde, Pers ve Yunanlılar aralarındaki savaşa son verdiler.

⁴² Herodotos, *IX*, 1-68; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 301-303.

⁴³ Herodotos, *IX*, 99-106; Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 305.

⁴⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 311.

⁴⁵ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 314.

⁴⁶ Seton Llyod, *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), XXII. Baskı, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2012, s. 134; Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı*, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1950, I, 100.

⁴⁷ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 314.

⁴⁸ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 387; Gene R. Garthwaite, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁹ Thukydides, *I*, 9-10; Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 205-206.

⁵⁰ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 319.

⁵¹ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 207.

Tarihte bu antlaşmaya “Kallias Barışı” denilmiştir (MÖ 499)⁵². Bu süreçten sonra genelde ülkesinin iç sorunları ile uğraşan I. Artakserkses, MÖ 424 yılında Babil’de öldü⁵³.

I. Artakserkses ölünce, üç oğlu bir yıl boyunca taht kavgasına girmiştir. Bu kavgada II. Dareios lakabını alan Ochus başarılı olmuş ve Pers tahtının yeni sahibi olmuştur (MÖ 423)⁵⁴.

II. Dareios tahta geçtikten sonra genelde iç sıkıntılar ile uğraştığından, hedefini Pers sınırlarının dışına yönelmemiştir. Bu dönemde, Persler ile sürekli savaş halinde olan iki Yunan gücü, Atina ve Sparta arasında “Peloponnes Savaşları (MÖ 431-404)” denilen yaklaşık yirmi yedi yıl sürecek olan bir savaş başlamıştı⁵⁵. Bu savaş her ne kadar Atina ve Spartalılar arasında olsa da, Persler kendi menfaatleri gereği çoğunlukla Spartalılar ile dayanışma içerisinde olarak bazen de Atina tarafını tutarak savaşı seyrine etki edecek hamlelerde bulunmuştu. Neticede Yunanistan ülkesinin önderliği Sparta’ya geçmişti. Fakat Persler, bu kez de Atina yönetimine yakın durarak Sparta’nın güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Kısacası bu dönemde Pers imparatoru, denge politikası giderek kendi menfaatlerine uygun hareket etmiştir⁵⁶. II. Dareios, ömrünün son yıllarında yakalandığı bir hastalık sonucu ölünce⁵⁷, büyük oğlu II. Artakserkses (Mnemon) yeni kral oldu (MÖ 404)⁵⁸.

II. Artakserkses tahta geçtiği sıralarda, kardeşi Genç Kyros tahtın asıl sahibi olmak maksadıyla yeni Pers kralına karşı isyan başlattı. Yunan paralı askerlerini de yanına alarak güçlü bir ordu hazırladı. Bunu haber alan II. Artakserkses de kendi hazırlıklarına başladı⁵⁹. İki ordu tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra Babil’in kuzeyinde yer alan Kunaksa bölgesinde karşı karşıya geldi⁶⁰. Savaşın ilk zamanlarında Genç Kyros, ordusunun başarılı olduğunu görünce ağabeyini öldürmek için saldırdı fakat kendisi savaş meydanında öldü. Dolayısıyla II. Artakserkses başarıyla bu isyanı atlattı (MÖ 401)⁶¹. Sonraki yıllarda Pers ülkesi iç meseleler ile uğraşırken, diğer taraftan Mısır ve Kıbrıs isyanları II. Artakserkses’i zor durumda bırakmıştı⁶². Uzun bir müddet bu sorunlarla uğraşan Persleri, zor durumda bırakacak ve yıkılışa götürecektir asıl başlangıç ise Anadolu’daki satrap isyanları olacaktır.

II. Artakserkses ölünce yerine oğlu III. Artakserkses Pers kralı oldu (MÖ 358). Bu dönemde daha önceden Mısır’da hâkimiyetini yitiren Persler, tekrardan Mısır’da egemenliğini kurdu. III. Artakserkses öldürülünce yerine hanedanın tek varisi olan Arses, IV. Artakserkses adıyla Pers tahtına geçti (MÖ 338). Fakat o da kısa bir süre Pers tahtında kalabildi, zira o da öldürülerek tahttan indirilmişti. Onun yerine IV. Artakserkses’in akrabası olan son Pers kralı olan III. Dareios, imparatorluğu yönetmeye başladı (MÖ 336). Böylece ilk kez Pers tahtına hanedan üyesi dışında biri oturmuş oldu⁶³.

⁵² Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 388.

⁵³ A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago, Chicago University Press, 1948, s. 355; Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 389.

⁵⁴ Olmstead, *a.g.e.*, s. 355-356.

⁵⁵ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁶ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 115.

⁵⁷ Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul, Sosyal Yayınları, IV. Baskı, 2010, I, I, 1-2.

⁵⁸ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 390.

⁵⁹ Ksenophon, *Anabasis*, I, II, 1-5.

⁶⁰ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, II, s. 390.

⁶¹ Ksenophon, *Anabasis*, I, VIII, 17-29.

⁶² Serap Özkan Kılıç, “*Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu*”, İstanbul, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 96.

⁶³ Garthwaite Gene R., *a.g.e.*, s. 36.

2. Pers İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Persler ekonomik, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı adım adım zayıflama sürecine girerken, imparatorluğu asıl yıkılış sürecine götüren başlangıç MÖ 366-360 yılları arasında meydana gelen Anadolu'daki satrap isyanlarıdır. Sicilyalı Diodoros, Perslerin bu dönemde Anadolu'nun Batı kıyılarındaki isyanlardan bahseder. Bu isyanlara, Pers satrapları destek vermiştir. Bu durumdan faydalanan Mısır'da da isyan çıkmıştı⁶⁴. Bu isyanlar haricinde Perslerin özellikle 5. yüzyılın ortalarından itibaren Yunanlılar ile yaptığı savaşlardan yenik ayrılması da eski gücünü yavaş yavaş yitirdiğini göstermektedir. Salamis deniz savaşında Yunanlıların Persleri yenmesi (MÖ 480)⁶⁵, Plate ve Mikale savaşlarından yine Yunanlılara karşı başarısız olunması ve bunun sonucunda Batı Anadolu'nun Perslerden alınması (MÖ 479)⁶⁶, Eurymedon'daki hem kara hem deniz savaşından mağlup ayrılması (MÖ 466)⁶⁷ sonucu Pers iç işlerine de olumsuz etki etmiş ve dönemin kralı Kserkses'e karşı saray içinde muhalif bir grup oluşmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, Kserkses muhaliflerce öldürülmüştü⁶⁸. Yine bu tarihlerde imparatorluk için ekonomik açıdan oldukça önemli bir coğrafya olan Mısır'da, meydana gelen isyanlar neticesinde Persler uzun bir müddet burada savaş halinde olmuş ve ekonomik yönden olumsuz etkilenmişti⁶⁹. Bu da ekonomik açıdan sıkıntılı günlerin başlangıcı olmuştur.

Pers İmparatorluğu'nun yıkılışında, savaşlardan alınan başarısız sonuçlar neticesinde yaşanan taht kavgaları ve ekonomik yönden önem arz eden Batı Anadolu ve Mısır gibi coğrafyaların elden çıkması etkili olmuştur. İmparatorluğun yıkılışına etki eden sebepleri alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

2.1. Siyasi Sebepler

MÖ 366-360 yılları arasında meydana gelen satrap isyanları, Pers sınırları içerisinde özellikle Anadolu'daki kentlerin ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmesi sonucu, direkt Pers kralına karşı çıkarılmasa da Perslerin iç işlerinde büyük bir zafiyete yol açmıştır. Bu isyanlara zaman zaman Pers soyluları da destek vermiştir. Ayrıca özgür kalmak için her yolu deneyen Mısır da isyana destek sağlamıştır. Perslerin bölgedeki en güçlü düşmanı Atina da dışarıdan bu isyanları desteklemiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonunda Perslerin yıkılış süreci de başlamıştır denilebilir⁷⁰.

MÖ 378 yılında II. Artakserkses tarafından Kapadokya bölgesine satrap olarak atadığı Datames, elde ettiği başarılar sayesinde gücünü artırınca bağımsız hareketler sergilemeye başladı. Daskyleion satrabı Ariobarzanes'in desteğini de alarak Perslere isyan başlattı⁷¹. Hatta MÖ 373 yılında kendi adına Pers usulü para bile bastırarak bağımsız olduğunu ilan etti⁷². Bunun üzerine II. Artakserkses, ordularını Kapadokya bölgesine gönderdi fakat Datames bu savaşı kazandı⁷³. Pers kralı, giderek büyüyen ordusu ile tehlikeli olan Datames'e karşı bölgeye Orontes'i gönderdi fakat o

⁶⁴ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 99.

⁶⁵ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 300.

⁶⁶ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁷ Seton Llyod, *a.g.e.*, s. 134; Thukydides, I, 100.

⁶⁸ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁶⁹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 318.

⁷⁰ Michael Weiskopf, *The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid far West*, Stuttgart, Franz Steiner, 1989, s. 94-99.

⁷¹ Michael Weiskopf, *a.g.e.*, s. 32-38.

⁷² Muhammed A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, Boston, Leiden University Press, 1990, s. 301.

⁷³ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 226.

da kısa bir süre sonra para bastırarak bağımsızlığını ilan etti ve isyan başlattı (MÖ 363). Hedeflerini büyüten Orontes, Lidya satraplığına saldırı düzenledi. Bu sıralarda Mısır kralı Teos'da çıkan bu isyanlara destek oluyordu. Böylece Pers satrapları arasında yaşanan mücadeleler sonucu çıkan satrap isyanları, tüm Anadolu'da destek görmüş ve her tarafa yayılmıştı⁷⁴.

Anadolu'da çıkan bu isyanlar organize edilmiş bir plan sonucu değildi. Satraplar daha çok kendi arasında çatışmakla beraber, kendi menfaatleri uğruna birbirinin kuyusunu kazıyor ve birbirlerine ihanet içerisinde bulunuyorlardı. Bu durum haliyle Pers kralının ülkeyi yönetmesini güçleştiriyordu. Kralın kendi atadığı satraplarla mücadelesinin yanı sıra, Perslere düşman krallıklar da bu isyana destek vererek imparatoru zor duruma düşürmüşlerdi. MÖ 360 yılında çıkan bu isyanlar, bazı satrapların teslim olmasıyla bazı satrapların da öldürülmesiyle sona erdirilmeye çalışılmıştır⁷⁵.

Aslında Satraplar, Perslerin sahip olduğu toprakların yönetiminde en önemli kişilerdi. Direkt olarak merkezden atanan satrapların, imparatorluğun emniyetini ve adaletini sağlamak, vergilerini toplamak, isyanları bastırmak, tarım faaliyetlerini idare etmek, ordu ve donanma gücünü oluşturmak gibi birçok görevi olmakla beraber bu görevleri yürütebilmesi için kral tarafından kendilerine sınırsız yetkileri verilmiştir. Satraplar her ne kadar imparator tarafından bölgeye gönderilen, kral gözü veya kral kulağı denilen kişiler tarafından denetlense de zaman içerisinde kişisel çıkarlarını ön planda tutmaları ve krala yaranabilmek adına birbirleri ile mücadeleler içerisine girmeleri Perslerin zayıflamasında ve yıkılmasında önemli bir sebep olmuştur⁷⁶. Böylece Pers satraplık sisteminin zaman içerisinde çökmesiyle Pers yönetim anlayışı oldukça zayıflamıştır. Yine bu gelişmeler, Perslerin eski gücünden uzak olduğunu ve kendi içişlerindeki meseleleri çözmekte yetersiz kaldığını gösteriyordu. Bundan sonra meydana gelecek olan savaşlar ve alınacak başarısız sonuçlar neticesinde hızla yıkılma süreci başlayacaktır.

Satrap isyanlarından sonra MÖ 358 yılında Pers tahtına geçen III. Artakserkses, hanedan içindeki iç kavgalarla uğraşırken diğer taraftan Mısır'da sürekli huzursuzluk çıkmaktaydı. Bunun üzerine Pers kralı bizatihi kendisi ordunun başında Mısır üzerine yürüdü. Fakat Atina ve Sparta'nın desteğini alan Mısır kralı bu savaştan galip ayrıldı⁷⁷. Alınan yenilgi Pers imparatorluğuna büyük bir darbe vurmuştu. Zira savaşta yenilen ordu değil kral olmuştu. Böylece satrap isyanları ile başlayıp, hanedanlık kavgaları ile devam eden bu süreç, Mısır yenilgisiyle imparatorluğun çöküş sinyallerinin habercisiydi. Yine bu dönemde Daskyleion satrabı, Batı Anadolu'da isyan hareketi başlattı ve Atina da buna destek oldu. Bu hadiseden kısa bir süre sonra Kıbrıs, Fenike ve Kilikia bölgeleri de bu isyana katılım sağladı. Bunun üzerine Fenike ve Mısır kıyılarına sefer düzenleyen III. Artakserkses, buradan da başarı elde edemedi⁷⁸.

III. Artakserkses öldükten sonra, son Pers kralı olan III. Dareios'un en büyük rakibi ise güçlü Makedonya krallığıydı. Makedonların başında bulunan II. Philippos (MÖ 359-336), kendi topraklarında birlik sağladıktan sonra Yunanlıların iç karışıklıklarından faydalanarak, bu bölgedeki bazı kentleri işgal etti ve gücünü artırdı. Nihai hedefi Persleri ortadan kaldırmaktı. MÖ 337 yılında Yunanlıların da yer aldığı Korinthos Birliği'nde, Persleri tamamen ortadan kaldırma kararı alındı⁷⁹. Fakat bu hayalini gerçekleştiremeden bir suikast sonucu öldürülünce⁸⁰, yerine Pers İmparatorluğu'na

⁷⁴ Michael Weiskopf, *a.g.e.*, s. 85-89; Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 100.

⁷⁵ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 100-101.

⁷⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 270-272.

⁷⁷ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 230.

⁷⁸ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 103.

⁷⁹ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 123-126.

⁸⁰ V. Diakov - S. Kovalev, *a.g.e.*, s. 375.

son verecek olan oğlu Büyük İskender Makedonya krallığının tahtına geçti (MÖ 336). Büyük İskender, Korinthos Birliği tarafından Perslere karşı yapılacak seferin başkomutanı olarak seçildi⁸¹.

Büyük İskender, Persler ile ilk savaşını Granikos (Biga Çayı) yöresinde yaptı. Makedon kralın Traya kentinde bulunduğu bir vakitte, Pers orduları da Granikos Irmağı'nın olduğu bölgeye yerleşti⁸². Savaşı Büyük İskender'in ordusu kazandı (MÖ 334). Zaferin ardından Makedonlar, Pers satraplığının merkezi olan Daskyleion'u hâkimiyeti altına aldı⁸³. Persler buradan ağır bir yenilgi aldı. Zira Makedonlar bu başarı ile Anadolu'nun kapılarını açmış oldular ve Persler'in hâkimiyet sahası olan Batı Anadolu'ya girdiler ve bir süre sonra buralar, Makedonlar tarafından işgal edilecekti⁸⁴. Alınan bu yenilgi Perslerin resmi olarak çökme sürecini başlatmış oldu. Batı Anadolu'da yaklaşık iki yüz yıllık Pers hâkimiyeti son bulacak ve bölge, Büyük İskender'in kontrolüne geçecekti.

Perslerin yıkılışını hızlandıracak olan İssos (Yeşil Höyük) savaşında, iki ordu bu bölgede bulunan Pinaros Irmağı'nda karşı karşıya geldiler. III. Dareios ve Büyük İskender ordularının başında savaşa girdiler. Savaş, Büyük İskender'in ordusunun üstünlüğü ele geçirmesiyle Perslerin aleyhinde sonuçlandı ve Persler ağır bir yenilgi daha aldı (MÖ 333). Pers kralı yenilginin ardından bölgeden kaçmak zorunda kaldı⁸⁵. Arrianus, Perslerin bu savaşta altı yüz bin asker ile savaştığından bahseder. Bu askerlerin içinde Yunanlı paralı askerlerde mevcuttu⁸⁶. Fakat savaşın kaybedilmesiyle ordudan kaçan askerler neticesinde Persler bin civarında askerini kaybetmişti, Makedonlar ise sadece yaklaşık yüz civarı askerini kaybetmişti⁸⁷. Böylece büyük imparatorluk giderek küçülmeye başlıyordu. Bu gelişmeler civar milletlerde de yankı uyandırmıştı. Zira yenilmez görülen Persler, adım adım Büyük İskender'e teslim oluyordu. III. Dareios, bu savaştan sonra Büyük İskender'e bir barış antlaşması önerisinde bulunsa da, Makedonya kralı bu teklifi reddetmiştir⁸⁸.

Büyük İskender, İssos zaferinden sonra Mısır bölgesini de Perslerden aldıktan sonra MÖ 331 yılında Pers İmparatorluğu'na tamamen son vermek amacıyla Suriye üzerinden Mezopotamya'ya girdi. Gaugamela (Arbela) bölgesinde bulunan III. Dareios savaş hazırlıklarını tamamlamıştı. Büyük İskender ise ordusuyla buraya geldi⁸⁹. Böylece sonucu itibariyle büyük bir öneme sahip olan Gaugamela savaşı başladı. Persler sayıca daha üstün oldukları halde, İskender'in düşmanına göre daha iyi hazırlanması, rakibinin zayıf noktalarını belirlemesi ve savaş taktikleri sayesinde Persleri savaş meydanında bozguna uğratmıştır. Makedonya ordusunun sağında bulunan askerlerin Pers ordusuna saldırmasıyla, Persler bölündü. Bunu gören Büyük İskender, dağılmakta olan Perslerin üzerine merkezden yürüyerek III. Dareios'u öldürmek istedi. Fakat Pers kralı savaşı kaybedeceğini anlayınca savaş meydanından kaçtı. Makedonlar tarafından darbe üstüne darbe alan Pers askerleri de, III. Dareios'un kaçtığını öğrenince düzenini tamamen bozdu ve en sonunda kendileri de kaçtılar⁹⁰. Böylece Büyük İskender savaşın galibi oldu ve savaşın ardından "Asya Kralı" olarak ilan edildi. Bu büyük zafer ona, Perslerin kalbi Babil, Sus ve Persepolis kentlerinin kapılarını açtı. Persler ise bu yenilginin ardından bir daha toparlanamayacak ve tarih sahnesinden tamamen silinecekti⁹¹.

⁸¹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 452.

⁸² Jona Lendering, *Büyük İskender*, (Çev. Burak Sengir), İstanbul, Kronik Kitap, 3. Baskı, 2018, s. 86-88.

⁸³ Serap Özkan Kılıç, *a.g.t.*, s. 106-107.

⁸⁴ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 457.

⁸⁵ Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁶ Flavius Arrianus, *İskender'in Seferi*, (Çev. Meriç Mete), İdea Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 53.

⁸⁷ Marcel Gabrielli, "Büyük İskender ve Makedon Ordusu", *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, Doğan Burda Yayınları, 2012, s. 274.

⁸⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 461; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁹ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 463.

⁹⁰ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 251.

⁹¹ Jona Lendering, *a.g.e.*, s. 198; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 139.

Bu savaş bir imparatorluğun tarih sahnesinden silinmesine son noktayı koyduğu için oldukça önemlidir. Bu savaştan sonra, Büyük İskender Asya kralı olmuş ve Helenizm'in temellerini atmıştır⁹².

2.2. Ekonomik ve Sosyal Sebepler

Perslerin ekonomisi, düzenledikleri seferlerin coğrafyalarında gizlidir. Bir bölgenin işgalinin en önemli nedeni ekonomik sebepler olmuştur. Bu doğrultuda (MÖ 546) yılında Lidya'nın işgal edilmesiyle⁹³ Lidyalılara ait zengin mallara el konulmuş ve Batı Anadolu'nun liman kentleriyle birlikte Anadolu'da bulunan ticaret yolları Perslerin denetimine geçmiştir. Böylece kara ve deniz ticareti Perslerin kontrolüne girmiş oluyordu bu da ekonomik anlamda büyük bir gelir sağlamıştır. Sınırları Suriye ile Filistin'den Mısır'a kadar uzanan Babil devletini ele geçirmişlerdir⁹⁴. Mısır ülkesiyle komşu olan Persler, ziraat ve ticarete oldukça zengin olan bu ülkeyi, MÖ 525 yılında topraklarına dahil etmişlerdir⁹⁵. Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından oldukça zengin olan Hindistan'ı, MÖ 512 yılında ele geçirince güçlü bir ekonomiye sahip olmuştur. Ayrıca yine burada bulunan İndus Nehri'nin Perslerin eline geçmesiyle, Akdeniz ekonomisi ile Uzak Doğu ekonomisi birleştirildi. Böylece büyük bir ticaret ağı kurularak buradan büyük bir ekonomik gelir elde edilmiştir⁹⁶. Anlaşıldığı üzere ekonomik menfaatler, Perslerin işgal politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Pers İmparatorluğu'nun ekonomik gelir kaynaklarından biri de, imparatorluğun sınırları içerisinde bulunan uluslardan aldığı vergilerdi. Bunlar bazen gümüş, bazen altın olarak alınırdı. Bazı kavimlerden ise vergi alınmazdı. Belirgin bir vergi sistemi mevcut değildi. Eyalet sisteminde toplanan vergilerin bir kısmı o eyaletin gereksinimleri için ayrılırken diğer kısmı imparatorluğun hazinesine gönderilirdi. Eyaletlerde bulunan satraplar, vergi miktarının belirlenmesi konusunda yetkiye sahipti⁹⁷. Merkezde toplanan bu vergiler, Perslerin önemli gelir kaynakları arasında yer alıyordu.

Perslerin elde ettiği bu gelir kaynakları, imparatorluğun yıkılma sürecinin doğal bir sonucu olarak birer birer elden çıkmıştır. Hatta imparatorluk içerisinde meydana gelen bazı isyanların aslı ekonomik sebeplere dayanıyordu. MÖ 513 yılında Karadeniz'in Batı kıyıları ile Boğazlar ve Trakya bölgelerinin Perslerin eline geçmesi, İyonya kentlerini olumsuz etkilemişti. İyonyalı tüccarların Karadeniz ticaret kolonileriyle olan ilişkileri bozulmuş olmakla beraber deniz aşırı ülkelerde yeni koloniler kurma imkânından da yoksun kalmışlardı. Yine MÖ 499 yılında İyonya sitelerinde, hem tiranların yönetiminden duyulan rahatsızlık hem de Perslerin uygulamış olduğu yüksek vergi politikası bu sitelerin isyan etmesine sebep olmuştu⁹⁸. Bu sorunlar imparatorluğun yıkılış sürecinde de baş göstermiş ve özellikle satrapların kendi kasalarını doldurmak suretiyle menfaatlerine göre vergi almaya başlaması isyanları tetiklemiştir⁹⁹.

Perslere karşı Baktria ve Mısır isyanları, Anadolu'daki satrap isyanları, Genç Kyros'un ağabeyi II. Artakserkses'e karşı giriştiği krallığı ele geçirme teşebbüsü, III. Artakserkses'e karşı Küçük Asya ve Fenike bölgelerinde çıkarılan isyanlar, Pers hanedanlığı içerisindeki iç çekişmeler Pers İmparatorluğu'nu zayıflatmış ve yıkılışında oldukça etkili olmuştur¹⁰⁰. Ayrıca son dönem Pers

⁹² Cuma Ali Yılmaz, Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2016, s. 133.

⁹³ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 138.

⁹⁴ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 142-144.

⁹⁵ Amelie Kuhrt, *a.g.e.*, s. 374.

⁹⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁹⁷ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul, Telos Yayınları, 1. Baskı, 2003, s. 103-107.

⁹⁸ Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 278.

⁹⁹ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁰⁰ Ekrem Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi*, Ankara, Ekin Yayınları, I. Baskı, 2006, s. 179.

kralları, ataları gibi ülkeyi yönetme kabiliyetinden yoksundular. İmparatorluğun ilk zamanlarında, Pers kralları devlet işleriyle kendileri ilgilenir ve savaflara kendileri bizatihi katılırdı. Fakat Kserkses'in devleti yönetme işini hadım ağalarına, savafları ise komutanlara devretmesinden sonra bu düzen bozulmuştur. Bunu takiben ne I. Artakserkses ne de II. Dareios savaş meydanlarında bulunmamıştı. II. Artakserkses sadece iki savaş alanında yer almıştır. III. Artakserkses ise genelde sarayda bulunuyordu. Bunun yanı sıra Pers prenslerinin, saray içindeki cinayet ve entrikalar içinde kalmaktaydı. Son dönem Prensleri tahta geçtiğinde eş ve annelerinin etkisiyle ülkeyi yönetmeye çalışması kralların gücünü kaybetmesine örnek olarak gösterilebilir¹⁰¹.

İmparatorlukların yıkılışında siyasi sebepler önemli olduğu kadar, ekonomik ve sosyal nedenler de önemlidir. Pers İmparatorluğu, Mısır, Fenike, Kıbrıs ve Batı Anadolu gibi önemli bölgeleri kaybetmesiyle, yalnızca siyasi bir kayıp yaşamamış, hem bölgelerin yer altı yer üstü zenginliklerini hem de bu bölgelerden aldıkları vergileri kaybetmişlerdir. Yapılan savafların getirdiği maddi kayıplar da imparatorluğu olumsuz etkilemiştir.

SONUÇ

İran bölgesinde kurulan Pers İmparatorluğu, kendi coğrafyasında hâkimiyeti sağladıktan sonra yüzünü batıya dönerek, Anadolu coğrafyasına seferler düzenlemiş ve buraların işgali sonucu doğu-batı mücadelesini başlatmıştır. Perslerden önce kendi kültürlerini özgün bir şekilde yaşayan batı uygarlıkları, Persler tarafından işgal edilince, doğunun kültür ve siyasi görüşlerini de görmüş oldular. Diğer bir deyişle, Persler doğunun kültür mirasını batıya ulaştırmıştır. Bu da doğu-batı kaynaşmasını beraberinde getirmiştir.

Antikçağda Persler, bilinen ilk imparatorluklardandır ve yıkıldıktan sonra dahi kültürel etkileri yüzyıllarca devam etmiştir. Persler kendi coğrafyasından bir hayli uzakta, güçlü krallıkları işgal ederek çeşitli etnik kökenli halklardan oluşan kozmopolitik bir imparatorluk kurmuştur. Bu siyasi birlikteliğin güçlü kalmasının altında yatan sebepler düşünülürse, Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki halklara karşı hoşgörülü bir politika izlediğini ve bunun yanı sıra güçlü bir merkezi yönetimin olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası Pers kralları, işgal ettikleri uygarlıkları Perslileştirme gayesine girişmeyerek, bu uygarlıkların gelenek ve göreneklerine, inançlarına ve sanatsal faaliyetleri gibi bölgesel yaşayış tarzlarına saygı duyarak hoşgörü politikası uygulamasıyla hâkimiyeti altında bulunan kavimlerin, Pers hâkimiyetini benimsemesini kolaylaştırmıştır. Bu bölgelerin merkezi yönetime karşı tek sorumluluğu, vergi ödemek ve savaş zamanlarında da asker göndermek olmuştur.

Mısır, Babil ve Yahudi kaynakları Perslerin hoşgörülü yaklaşımını yazıtlarında dile getirmişlerdir. Pers kralları işgal ettikleri ülkenin kralları gibi giyinip, ele geçirdikleri bölgenin kültürüne saygı duyduğu mesajını vermekteydi. Buna örnek olarak, Sus kentinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre, I. Dareios'a ait bir heykelde hem Pers kralı olduğunu hem de Mısır Firavunu olduğunu betimleyen heykel verilebilir.

Pers İmparatorluğu'nun uyguladığı bu politika sayesinde, Anadolu coğrafyasında Pers kimliği oluşmuştur. Ardında bıraktığı bu izlerin yanı sıra, kendi kültürüyle Anadolu kültürü birbiriyle kaynaşmıştır. Oluşan bu doğu-batı kültürü bölgede yapılan arkeolojik kazılara da yansımıştır. Bu sentezin oluşmasında Büyük İskender'in payı yadsınamayacak derecede büyüktür.

Pers imparatorluğunun çökmesinde özellikle I. Dareios'tan sonra krallığı yöneten Pers imparatorlarının, diğer atalarına nazaran daha zayıf bir yönetim sergilemeleri Persleri yıkılış sürecine götüren etkenler arasındadır. Perslerin ilk zamanlarında, krallar ülkenin hemen her işiyle ilgilenmiş, savaflara kendileri komutanlık etmiştir. Haliyle bu durum Perslerin hızla güçlenmesine ve güçlü bir merkezi otorite kurmasına imkân vermiştir. Fakat özellikle Kserkses döneminden itibaren savaflara kralın değil de komutanların gönderilmesi, genelde sarayda vakit geçirmeleri merkezi krallığın zamanla zayıflamasına sebep olmuştur. Yine Pers kraliyet ailesinin kendi iç çekişmeleri, kral

¹⁰¹ Şemseddin Günaltay, a.g.e., s. 239-240.

olabilmek için düzenlenen suikast ve entrikalar krallığın zayıflamasına ve kralın gücünün azalmasına etki etmiştir.

Bir ülkeyi yıkılışa götüren diğer bir unsur olarak da savaşlarda alınan yenilgileri sayabiliriz. Bu yenilgiler haliyle ekonomik olarak da o ülkeyi zor durumda bırakmaktadır. Zira ele geçirilen toprakların, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden faydalanılırken, daha sonraki süreçte Mısır, Anadolu, Hindistan gibi zengin coğrafyaların bir bir Perslerin elinden çıkması imparatorluğu çöküşe götürmüştür.

Fakat savaşlarda alınan yenilgiler madalyonun bir tarafı olup birde görünmeyen yüzü vardır. Kısa bir süre içerisinde büyük bir krallığın oluşmasında elbette ki güçlü bir merkezi sistemin mevcudiyetiyle bu gerçekleşmiştir. İşte Pers krallığı da bu sistemi merkezden atadıkları satraplar ile kurmuştur. Bu sistem ilk zamanlar öylesine faydalı olmuştur ki, Persler büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Lakin az önce de değindiğimiz gibi, Pers krallığını yıkılışa götüren ve görünen unsur savaşlarda alınan yenilgiler olsa da, satraplık sisteminin çökmesiyle doğru orantılı olarak Pers krallığının yönetim anlayışı da çökmüştür. Çünkü bu sistem imparatorluğu bir arada tutmaya ziyadesiyle yardımcı olmuştur. Satraplar, atandıkları bölgeyi kral adına yönetirken diğer taraftan imparatorluğun her köşesinde emniyeti sağlayarak huzur ortamı yaratmışlardır. Bu da Pers hâkimiyeti altında yaşayan halkların uzun bir müddet refah içerisinde olmasına yardımcı olmuştur. Her ne kadar kral tarafından sıkı önlemler alınmış olsa da, özellikle Perslerin son dönemlerinde patlak veren satrap isyanları imparatorluğun sonunu getiren temel etkenlerden olmuştur diyebiliriz. Kendisine verilen imtiyazları genişletmeye çalışmışlar ve bununla kalmayıp idare ettikleri alanların daha geniş olmasını istemişlerdir. Satraplar direkt olarak krala karşı isyana kalkışmamışlarsa da, kendi aralarında bir husumet ve çıkar ilişkisi içerisinde girmeleri Pers yönetimini zor durumda bırakmıştır. Bu da merkezi yönetim sisteminin çökmesine zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Yine sadece siyasi yönden değil ayrıca ekonomik açıdan da Pers ülkesinin buhranlı zamana girmesi de yukarıda söylediğimiz bu sebebe bağlıdır. Satraplık sisteminin çökmesi ile birlikte, Persler yaptıkları savaşlardan genelde başarısız çıkmıştır bu durum ekonomiye darbe vurmuştur. Birbirleriyle çatışma halinde olduklarından, asli görevlerini yerine getirememişlerdir. Bunun yanı sıra Pers hâkimiyeti altında bulunan bağımsızlıklarına düşkün milletlerin, devletin zayıfladığı anda isyan çıkarması da ülkeyi zor durumda bırakmıştır. İşte bu etkenler krallık için sonun başlangıcı olmuştur ve bu gidişat Büyük İskender'in Persleri tamamen ortadan kaldırmasına kadar devam etmiştir.

Persler belki kısa bir zaman dilimi içerisinde kendi çağdaşları karşısında büyük bir imparatorluk kurmuş olsa da, meydana gelen iç hadiseler neticesinde kendi sonunu da hazırlamışlardır diyebiliriz. Çünkü geniş bir coğrafyaya hükmederken oluşturduğu güçlü merkezi sistemin çökmesi, ekonomik olarak zayıflaması, sosyal sebeplerin çoğalması ve ortaya çıkan bu kötü gidişata engel olunamaması, yönetsel açıdan birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Esasen sınırları geniş ve çeşitli halklardan oluşan toplulukları idare etmek kolay değildir fakat şunu da unutmamak gerekir ki merkezi yönetimde meydana gelebilecek büyük aksaklıklar neticesinde, o ülkenin çökmesi kaçınılmaz sonudur.

KAYNAKÇA

ARRIANUS, Flavius (2005), İskender'in Seferi, (Çev. Meriç Mete), İstanbul: İdea Yayınevi.

BRIANT, Pierre (2002), From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire, Indiana: Eisenbrauns Press.

CAHILL, Nicholas (2012), "Lydia" Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 90-107.

DANDAMAIEV, A. Muhammed (1990), A Political History of the Achaemenid Empire, Boston: Leiden University Press.

DIAKOV V., – KOVALEV S. (2010), İlkçağ Tarihi Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan, Cilt: I, (Çev. Özdemir İnce), İstanbul: Yordam Yayınevi.

- DURMUŞ, İlhami (2008), İskitler (Sakalar), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- FREEMAN, Charles (2005), Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- GABRIELLI, Marcel (2012), “Büyük İskender ve Makedon Ordusu”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 266-281.
- GARTHWAITE R., Gene (2011), İran Tarihi, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GÜNALTAY, Şemseddin (1987), İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender’in Asya Seferine Kadar, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HERODOTOS (2010), Tarih, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KILIÇ, Serap Özkan (2011), “Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu”, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KSENOPHON (2010), Anabasis (On Binlerin Dönüşü), (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- KUHORT, Amelie (2010), Eskiçağ’da Yakındoğu: Yaklaşık MÖ 3000-330, (Ed. Ali Berktaş), I ve II. Cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- LENDERING, Jona (2018), Büyük İskender, (Çev. Burak Sengir), İstanbul: Kronik Kitap.
- LLYOD, Seton (2012), Türkiye’nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, (Çev. Ender Varinlioğlu), Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- MANSEL, Arif Müfid (2014), Ege ve Yunan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEMİŞ, Ekrem (2006), Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi, Ankara: Ekin Yayınları.
- MIEROOP, Marc Van De (2006), Antik Yakındoğu’nun Tarihi MÖ 3000-323, (Çev. Sinem Gül), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- OLIVIER, Casabonne (2012), “Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 184-199.
- OLMSTEAD, Albert T. (1948), History of the Persian Empire, Chicago: Chicago University Press.
- ROLLINGER, Robert (2012), Med Krallığı: Hayalet İmparatorluk”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları.
- SİNA, Ayşe (2006), “Aiskhylos’un Persler Oyunu Ve Tarihi”, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 109-136.
- TEKİN, Oğuz (2012), “Satraplar Anadolu’su”, Son Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul: Doğan Burda Yayınları, s. 226-237.
- TEKİN, Oğuz (2018), Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- THUKYDİDES (1950), Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı, I. Kitap, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- WEISKOPF, Michael (1989), The So-Called “Great Satraps Revolt”, 366-360 B.C. Concerning Local Instability in the Achaemenid far West, Stuttgart: Franz Steiner.
- WIESEHÖFER, Josef (2003), Antik Pers Tarihi, (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul: Telos Yayınları.
- YILMAZ, Cuma Ali (2016), “Büyük İskender’in Hayatı ve Faaliyetleri”, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HARİTALAR

Harita 1. Pers İmparatorluğu'nun Hâkimiyet Alanı, Oğuz Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, s. 98.

Harita 2. Anadolu'da Persler, Rollinger Robert, Med Krallığı: Hayalet İmparatorluk", Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2, 2012/01, (Ed. Necmi Karul), İstanbul, 2012, s. 178.

